

MICHAŁ MURASZKO

Instytut Historii UAM

OPRAWY KSIĄG PIOTRA KMITY
ZE ZBIORÓW ZAKŁADU NARODOWEGO
IM. OSSOLIŃSKICH*

Marszałek wielki koronny, starosta i wojewoda krakowski Piotr Kmity (1477–1553) stworzył swą wiśnicką bibliotekę w czasach, w których powstawały najznakomitsze księgozbiory polskiego renesansu. Piastowane urzędy oraz obecność na monarszym dworze wprowadziły dostojnika w środowisko bibliofilów związane ze stołecznym Krakowem, przyjaznym dla ich pasji i zainteresowań. Nie bez znaczenia dla formowania się humanistycznej wrażliwości Kmity były również lata spędzone przezeń w młodości u boku cesarza Maksymiliana I Habsburga. Znana jest atencja, jaką marszałek darzył twórców słowa pisanego, z Erazmem z Rotterdamu na czele, oraz fakt, że utrzymywał na swym dworze poetów i uczonych, a także nawiązał liczne kontakty z przedstawicielami odrodzenia w kraju i poza jego granicami. Nosił się ponadto z zamiarem opublikowania dzieł zmarłego arcybiskupa gnieźnieńskiego, a zarazem poety, Andrzeja Krzyckiego, oraz zlecił dla siebie wykonanie odpisu kroniki Jana Długosza¹. Gromadząc zasobny księgozbiór, kierował się zapewne również względami propagandowymi, chcąc wypromować swą osobę w kręgach elity nowożytnego państwa.

Wśród bibliofilów pierwszych dekad XVI stulecia prym wiedli przedstawiciele rodzimego episkopatu: Erazm Ciołek, Jan Lubrański, Piotr Tomicki, wspomniany

---

* Praca naukowa przygotowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2014–2018.

Paper prepared under the Ministry of Science and Higher Education's "National Programme for the Development of Humanities" for 2014–2018.

¹ Na temat P. Kmity oraz jego działalności i księgozbioru zob. np. H. Barycz, *Kulturalna działalność Piotra Kmity*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu” 1925, t. 6, s. 3–72; J.-A. Kosiński, *Fragment księgozbioru Piotra Kmity w Bibliotece Ossolineum*, „Ze Skarbcza Kultury” 1964, z. 16, s. 116–131; H. Kowalska, *Kmity (Sobieński, Sobiński) Piotr z Wiśnicza h. Szreniawa*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 13, Wrocław 1967–1968, s. 97–100.

wyżej Krzycki oraz Maciej Drzewicki, którzy na pewnych etapach karier związani byli z kancelarią koronną, dochodząc do podkanclerstwa (Tomicki), a nawet pieczęci większej (Drzewicki). Do tego grona zaliczyć należy jeszcze przynajmniej jedną osobę świecką – kanclerza wielkiego koronnego Krzysztofa Szydłowieckiego, właściciela ekslibrisu należącego do najstarszych w Polsce². Wydaje się, że Kmita musiał znać zbiory przynajmniej niektórych z wymienionych dygnitarzy, wiadomo bowiem, iż po śmierci Krzyckiego zabiegał o pozyskanie wybranych egzemplarzy z jego bogatej kolekcji³.

Szczątki biblioteki Kmity, przechowywane obecnie m.in. w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu, stanowiły swego czasu przedmiot rozważań Józefa Adama Kosińskiego. W opublikowanym w 1964 roku artykule *Fragment księgozbioru Piotra Kmity w Bibliotece Ossolineum* uczony zasygnalizował, że wskazane przez niego woluminy należałoby w przyszłości poddać dodatkowo analizie oprawoznaczej⁴. Niniejszy tekst stawia sobie za cel częściową realizację tego postulatu. Częściową, ponieważ zaprezentowane w nim zostaną jedynie oprawy szesnastowiecznych druków znajdujących się w zbiorach wrocławskiego Ossolineum⁵. Warto bowiem nadmienić, że książki należące do dostojnika zarejestrowano również w Bibliotece Jagiellońskiej, Muzeum Narodowym w Krakowie oraz w tamtejszej bibliotece klasztoru karmelitów na Piasku⁶. Różnorodność zachowanych w Ossolineum opraw egzemplarzy Kmity stanowi uzasadnienie dla podjęcia tego zagadnienia w niniejszym artykule. Możliwość posiadania bowiem w swej kolekcji oprawy wpisujące się w formuły dekoracyjne typowe dla Rzeczypospolitej omawianego okresu, jak również nowatorskie na polskim gruncie. Na większości obiektów wyciśnięto daty informujące o roku ich sporządzenia. Stanowią one cenną wskazówkę, którą posłużono się w celu ustalenia kolejności ich prezentacji.

Najstarsza z datowanych opraw (il. 1a–b) powstała w 1535 roku, gdy Kmita był już m.in. starostą krakowskim oraz marszałkiem wielkim koronnym. Zabezpiecza ona cztery małoformatowe druki, wydane w latach 1529–1535 w Kolonii, Hagenau i Bazylei⁷. Sporządzono ją z fazowanych desek bukowych, na które na-

² Zob. np. A. Wagner, *Prymas Maciej Drzewicki jako bibliofil. W pięćsetlecie powstania pierwszego polskiego ekslibrisu*, Warszawa 2016, s. 33–49.

³ Zob. J. A. Kosiński, *op. cit.*, s. 116.

⁴ *Ibidem*, s. 127, p. 24.

⁵ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (dalej: ZNiO) posiada również inkunabuł, który w pewnym okresie mógł stanowić własność Kmity (sygn. XV.321–322); zob. A. Wagner, *Superekslibris polski. Studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*, Toruń 2016, s. 482, il. 250. Autor składa podziękowanie dr. Arkadiuszowi Wagnerowi za możliwość zapoznania się z opracowaniem jeszcze przed drukiem.

⁶ Biblioteka Jagiellońska, sygn.: Cim. 590238, Med. 6487–6488 (za wskazanie tych woluminów autor składa podziękowanie dr. Arkadiuszowi Wagnerowi); zob. też J. Storm van Leeuwen, *The Golden Age of Bookbindings in Cracow 1400–1600*, Kraków 2011, s. 120–121; J.A. Kosiński, *op. cit.*, s. 127, nr 1, s. 129, nr 9; S. Sułeczki, *Księgozbiór klasztoru karmelitów na Piasku w Krakowie*, Kraków 2014, s. 104, fot. 19; *idem*, *Oprawy książkowe w zbiorach biblioteki klasztoru oo. karmelitów na Piasku w Krakowie*, [w:] *Tegumentologia polska dzisiaj*, red. A. Wagner, Toruń 2015, s. 295.

⁷ ZNiO, sygn. XVI.O.9488–9491.

ciągnięto brązową skórę i które wyposażono w – obecnie uszkodzone – zapięcia mosiężno-skórzane. Blok scalają cztery zwięzy, tworzące na grzbiecie wydatne garby. Dekorację górnej okładziny tworzy wąska, otaczająca prostokątne zwierciadło, rama strychnulcowo-radełkowa, w której umieszczono złożony ornament z wicią roślinną. Powyżej ramy wyciśnięto złożony napis: „*HOMILIAE BEDAE*”. Również zdobienia zwierciadła wykonano w całości w technice wycisku złożonego. Jego centrum zajmuje superekslibris tzw. intriligatorski, który przedstawia godło herbu Szreniawa w tarczy otoczonej wieńcem laurowym z przewiązkami (wyciśniętym z osobnego tłoka)⁸. Całości towarzyszą inicjały właściciela – litery „P” i „K”, a powyżej data: „1535”. Z kolei poniżej wyciśnięto wyobrażenie uskrzydłonej główki anielskiej oraz dwa tzw. trójliście włoskie. Wewnętrzne narożniki zwierciadła ozdobiono floralnym tłokiem. Kompozycję dekoracji okładziny dolnej wyznacza ślepo wyciskana rama radełkowa z wicią roślinną. W centrum obszernego zwierciadła wyciśnięto natomiast złożoną orientalizującą plakiętę.

Kolejną oprawę (il. 2a–b), która zabezpiecza bazylejski druk z 1530 roku, sporządzono w 1540 roku, prawdopodobnie w Krakowie⁹. Wykonano ją z desek, które obciążono brązową skórą i wyposażono w – niezachowane do dziś – zapięcia mosiężno-skórzane. Księga została zszyta na pięć zwiędów, a ich garby wyznaczono liniami strychnulcowymi, tworząc kompartymenty wypełnione wzorem rombownym z rozetkami. Kompozycja górnej okładziny opiera się na zewnętrznej ramie wykonanej za pomocą strychnulca oraz radełka. Ślepe wyciski tego ostatniego przedstawiają czterech ewangelistów z atrybutami. Każda z półpostaci została ukazana pod łukiem renesansowej arkady lub okna z parapetem, na którym umieszczono napis identyfikujący daną osobę („*MATHEAS*”, „*MARCV[S]*”, „*LVCAS*”, „*IOHANES*”). W tle jednej z arkad widać datę wykonania tłoka: „1540”. Powierzchnię pomiędzy poszczególnymi wyobrażeniami dodatkowo wypełnia roślinna dekoracja.

Pozostałą część zdobień górnej okładziny wykonano w technice wycisku złożonego. Dwie wewnętrzne, połączone ze sobą w narożnikach pojedynczymi liniami, linearne ramy, opracowano przy wykorzystaniu strychnulca. Tę tworzącą zwierciadło wzbogacono o wkomponowane w jej osie cztery półkola. Miejsca ich styku z liniami strychnulcowymi ozdobiono dwoma tłokami o motywach roślinnych. Centrum obszernego zwierciadła zajmuje superekslibris właściwy, który przedstawia herb Szreniawa z inicjałami „P”, „K”, „C” „V” – „*P[etrus] K[mita] C[omes] V[isnicensis]*”. Znak własnościowy wyróżnia się nieproporcjonalnie dużym w sto-

⁸ Bardzo podobne tarcze z godłem Szreniawa (być może sporządzone tym samym narzędziem) znajdują się na oprawie, którą reprodukuje E. Laucevičius (*XV–XVIII a. knygy irišimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius 1976, nr 344); obiekt ten A. Wagner (*Superekslibris polski...*, s. 198) łączy z warsztatem Stanisława z Białej.

⁹ ZNiO, sygn. XVI.F.13.494; zob. A. Wagner, *Oprawy druków z księgozbioru Andrzeja Opalińskiego (1540–1593) w zbiorach Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 2006, „Bibliologia” t. V, „Nauki Humanistyczno-Społeczne” z. 376, s. 123; *idem*, *Oprawy ksiąg Andrzeja Opalińskiego*, [w:] *Księgozbiór wielkopolskiego magnata. Andrzej Opaliński (1540–1593)*, red. *idem*, Poznań 2011, s. 151.

sunku do tarczy herbowej hełmem z labrami i koroną¹⁰. Powyżej księgoznaku znalazło się miejsce dla majuskułowego napisu: „VOLATERA//NVS”, który odnosi się do tłumacza druku (Raffaelego Maffei). Poniżej umieszczono datę wykonania oprawy: „MDXXXX”.

Zdecydowanie mniej okazałe prezentują się zdobienia okładziny dolnej. Zostały one sporządzone w technice wycisku ślepego, przy użyciu strychnulca oraz zestawu radełek. Wyciski wkomponowane w zewnętrzną ramę pochodzą ze wspomnianego już narzędzia z wizerunkami ewangelistów. Dekorację kolejnego z tłoków, którym ozdobiono ramę wewnętrzną, tworzą cztery sceny obrazujące wydarzenia biblijne: kuszenie Adama i Ewy, Zmartwychwstanie, Ukrzyżowanie oraz wywyższenie węża miedzianego. Trzy pionowe pasy, wypełniające podłużne zwierciadło, wyciśnięto radełkiem z wicią roślinną, wzbogaconą motywami zoomorficznymi.

Kompozycja okładziny dolnej opisywanego obiektu, sprowadzająca się do koncentrycznych ram z dekoracją radełkową oraz do pustych listew, nawiązuje do wzorców rozpowszechnionych w renesansowym introligatorstwie niemieckim¹¹. Dekoracja okładziny górnej wpisuje się tymczasem w typ aldyńsko-grolierowski, który – według ostatnich ustaleń Arkadiusza Wagnera – pojawił się w polskim introligatorstwie u schyłku lat trzydziestych XVI stulecia¹². Zaprezentowany egzemplarz wykonano, jak już wspomniano, w 1540 roku, należy on zatem do jednego z najstarszych znanych obecnie przykładów opraw udekorowanych tą formułą kompozycyjną.

Późniejsza o dwa lata oprawa (il. 3a–b) chroni bazyłejski druk z 1536 roku¹³. Również ona została sporządzona z fazowanych desek bukowych, które powleczono brązową skórą i zaopatrzone w zapięcia mosiężno-skórzane – niezachowane do dziś. Kompozycja górnej okładziny opiera się na prostokątnej ramie opracowanej w technice ślepego wycisku, przy użyciu strychnulca, tłoków literniczych i radełka z dekoracją figuralną. Składają się na nią wyobrażenia zaczerpnięte ze Starego i Nowego Testamentu (Ukrzyżowanie, wywyższenie węża miedzianego, kuszenie Adama i Ewy, Moj-

¹⁰ Zob. *idem*, *Superekslibris polski...*, s. 243; por. E. Laucevičius, *op. cit.*, nr 343.

¹¹ Zob. np. K. Piekarski, *Książka w Polsce XV i XVI wieku*, [w:] *Kultura staropolska*, Kraków 1932, s. 366; M. Krynicka, *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 1980, t. 12, s. 33–34; zob. też A. Wagner, *Wolumin z księgozbioru Mikołaja Korcyńskiego z rękopiśmiennym fragmentem tekstu Filipa Melanchtona*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2014, t. 58, s. 130–132; E. Chlebus, *Dwie oprawy Tomasza Krügera z księgozbioru elbląskiego patrycjusza Andrzeja Morenberga*, [w:] *Dawnych ksiąg niesyty. Tom studiów dedykowanych profesorowi Januszowi Tondelowi na siedemdziesięciolecie urodzin*, red. I. Imańska, A. Wagner, Toruń 2016, s. 209.

¹² A. Wagner zwrócił ostatnio na to uwagę w referacie *Introligatorzy elit. O działalności Stanisława z Białej i Macieja z Przasnysza vel Mistrza Główek Anielskich*, wygłoszonym na II Ogólnopolskiej Konferencji Oprawozdawczej „Introligatorzy i ich klienci” (Toruń, 17–18 XI 2016); zob. też *idem*, *Oprawy druków...*, s. 122–128; *idem*, *Historyczno-artystyczny warsztat historyka książki w badaniach nad nowożytnym introligatorstwem*, [w:] *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, s. 112–113; *idem*, *Oprawy ksiąg...*, s. 149–153.

¹³ ZNiO, sygn. XVI.F.13.309.

żesz otrzymujący tablice z przykazaniami, Zmartwychwstanie)¹⁴. W górną listwę ramy wkomponowano złożony napis informujący o autorze oprawionego dzieła: „CONSTANTINI AFRICA” (Konstantyn Afrykańczyk). Obszerne zwierciadło tworzą złożone wyciski strychnulca i radełka z ornamentem plecionkowym. W jego centrum znajduje się superekslibris Kmity, sporządzony narzędziem, którym oznaczono opisaną wcześniej oprawę bazylejskiego druku z 1530 roku. Znak własnościowy otoczony jest charakterystycznym pierścieniem, składającym się z tzw. trójliści włoskich¹⁵. Powyżej pierścienia umieszczono inicjały właściciela: „P”, „K”, „C”, „V”, natomiast poniżej – datę wykonania oprawy: „1542”. Całość dopełniają wyciski z tłoków floralnych.

Zdobienia dolnej okładziny nawiązują do wzorców rozpowszechnionych w renesansowym introligatorstwie niemieckim: ramy z dekoracją radełkową wyciśnięto tutaj naprzemiennie z pustymi, pozbawionymi zdobień listwami¹⁶. Za pomocą wspomnianego już radełka z pięcioma scenami biblijnymi opracowano bordiurę oraz utworzono pionowy pas wypełniający podłużne zwierciadło. Wyciski narzędzia z przedstawieniami czterech kobiet wkomponowano natomiast w ramę wewnętrzną. Poszczególne postaci rozgraniczone są ramkami z napisami („OCCA[SIO]”, „LVCRE[TIA]”, „VEN[US]”, „1537”) oraz roślinną dekoracją.

Pierścień okalający znak własnościowy zdaje się wskazywać, że opisywany obiekt pochodzi z jednej z introligatorni krakowskich. Niewykluczone, że powstał w słynnej pracowni Macieja z Przasnysza (Mistrza Główek Anielskich) lub introligatora, który wzorował się na jego twórczości¹⁷. Ten ostatni mógł czerpać również inspirację z licznych dzieł zmarłego w 1538 roku Stanisława z Białej (Mistrza Medalionów)¹⁸. Jeżeli hipotetycznie przyjmie się pierwszą z wymienionych możliwości, zaistnieją podstawy, by stwierdzić, iż opisywany egzemplarz jest jednym z końcowych dzieł Macieja z Przasnysza, zmarł on bowiem w 1544 lub 1545 roku¹⁹. Warto dodać, że w zbiorach biblioteki klasztoru karmelitów na Piasku w Krakowie znajduje się oprawa z superekslibrisem Kmity, którą ozdobiono dwustrefowym pierścieniem, składającym się w wewnętrznej części właśnie z tzw. trójliści włoskich²⁰.

¹⁴ Narzędzie opatrzone datą „1537”.

¹⁵ Zob. A. Wagner, *Prymas Maciej Drzewicki...*, s. 90; *idem*, *Superekslibris polski...*, s. 210–212.

¹⁶ Zob. p. 11 niniejszego artykułu.

¹⁷ Oprawy z warsztatu Macieja z Przasnysza, z charakterystycznym wieńcem okalającym superekslibris, reprodukuje np. A. Wagner (*Nieznana oprawa dla Jana Łaskiego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu. Przyczynek do badań nad italianizmem w introligatorstwie polskim XVI wieku*, „Biblioteka” 2012, nr 16, s. 45, il. 10, s. 48, il. 12; *idem*, *Prymas Maciej Drzewicki...*, s. 40, il. 18, s. 42, il. 20a–b, s. 89, il. 46a–b, s. 102, il. 56; *idem*, *Superekslibris polski...*, s. 209, il. 54b–d oraz tabl. VI) oraz P. Pokora (*Pontificale Romanum z 1520 roku z biblioteki prymasa Macieja Drzewickiego. O odnalezieniu jednego z zaginionych klejnotów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*, „Biblioteka” 2013, nr 17, s. 39, il. 1, s. 44, il. 1a, s. 45, il. 2).

¹⁸ Zob. A. Lewicka-Kamińska, *Stanisław, introligator krakowski z 1. połowy XVI w.*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1980, t. 30, s. 31–41; reprodukcje opraw z wieńcem zob. A. Wagner, *Prymas Maciej Drzewicki...*, s. 41, il. 19; *idem*, *Superekslibris polski...*, s. 209, il. 54a.

¹⁹ Zob. *idem*, *Nieznana oprawa...*, s. 40.

²⁰ Zob. Sz. Sulecki, *op. cit.*, s. 104, fot. 19.

Oprawa oznaczona datą „M D XLVI” (il. 4a–b) chroni rzymski druk wydany w tym samym roku²¹. Wykonano ją z tektury obłożonej brązową skórą, którą wyposażono w rzemieńne wiązania. Dekorację obiektu sporządzono w technice ślepego oraz złożonego wycisku, przy użyciu m.in. strychulca, plakiety, zestawu radełek, tłoków floralnych i liternicznych²². Zewnętrzna ramę górnej okładziny zdobią wyciski radełka z czterema scenami biblijnymi (Zmartwychwstanie, Ukrzyżowanie, wywyższenie węża miedzianego, kuszenie Adama i Ewy) oraz umieszczony w jej górnej listwie napis: „*CHRONICA PHI [!]*”, który wskazuje na treść oprawionego druku. Pasy radełkowe wkomponowane w kolejną ramę przedstawiają półpostaciowe wyobrażenie Lukrecji oraz żeńskie personifikacje Sprawiedliwości i Męstwa. Wewnętrzne oraz zewnętrzne narożniki tej ramy ozdobiono tłokiem z motywem tzw. listka aldyńskiego. Poniżej dolnej listwy umieszczono natomiast datę oprawienia druku. Prostokątne zwierciadło udekorowano plakieta z starotestamentową sceną ukazującą modlącego się króla Dawida oraz ramką z cytatem zaczerpniętym z Księgi Psalmów: „*IVXTA EST DOMINVS HIS QVI TRIBVLATO SVNT CORDE*”. Poniżej znajduje się supereklibris, przedstawiający tarczę z godłem Szreniawa, który opatrzone inicjałami „P” i „K”²³.

Kompozycja dolnej okładziny oprawy, nawiązująca do wzorców rozpowszechnionych w renesansowym introligatorstwie niemieckim, została opracowana w technice ślepego wycisku, przy użyciu strychulca oraz trzech radełek²⁴. Wyciski dwóch z nich, wkomponowane w zwierciadło oraz wewnętrzną ramę, pochodzą ze wspomnianych już narzędzi, jakimi posłużono się przy zdobieniu okładziny górnej. Na dekorację trzeciego z tłoków, którego wyciski umieszczono w ramie zewnętrznej, składają się cztery sceny zaczerpnięte ze Starego Testamentu (drabina Jakubowa, Mojżesz otrzymujący tablice z przykazaniami, złoty cielec, ofiarowanie Izaaka)²⁵.

Filigrany znajdujące się na wyklejkach woluminu wskazują, że papier, którym posłużył się introligator, pochodził z młyna położonego w małopolskich Baliach²⁶. Sugeruje to, iż przedstawiana oprawa mogła zostać sporządzona w jednym z warsztatów krakowskich²⁷. Na karcie tytułowej naniesiono odręczną dedykację

²¹ ZNiO, sygn. XVI.F.4.580.

²² Zob. E. Laucevičius, *op. cit.*, nr 281.

²³ Zob. A. Wagner, *Supereklibris polski...*, s. 259.

²⁴ Zob. p. 11 niniejszego artykułu.

²⁵ Podobnego radełka używał w swym warsztacie J. Moeller; zob. M. Krynicka, *op. cit.*, il. 16c.

²⁶ Zob. przerys zblizonego filigranu w: *Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptasznika, Kazimierza Piekarskiego*, powtórnie wyd. i uzupełn. W. Budka, Wrocław 1971, nr 22; zob. też J. Siniarska-Czaplicka, *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław 1969, s. 7 oraz nr 32–39.

²⁷ Zob. K. Wyszomirska, *Księgozbiór Piotra Artomiusza zachowany w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu*, „Folia Toruniensia” 2002, t. 2/3, s. 14; A. Wagner, *Introligatorstwo poznańskie XVI wieku jako historyczno-artystyczna „terra incognita”*, [w:] *Sztuka w Wielkopolsce*, red. M. Błaszczyński et al., Poznań 2013, s. 71; M. Pronobis-Gajdzis, *Niewidoczne dla oczu. Przyczynek konserwatora-restauratora książki do badań tegumentologicznych*, [w:] *Tegumentologia...*, s. 348, 350.

dla Kmity, zapewne ręką autora dzieła, Aleksandra Scultetiego (1485–1564): kanonika warmińskiego, kartografa oraz przyjaciela Mikołaja Kopernika²⁸. Niewykluczone, że *polonicum* trafiło do rąk pana na Wiśniczu po uprzednim oprawieniu. Zważywszy bowiem na bibliofilskie zamiłowania dygnitarza, wydaje się mało prawdopodobne, ażeby uczony podarował mu jedynie niezabezpieczony druk. Warto przy tym odnotować, że zdobienia górnej okładziny obiektu wpisują się w rodzimą formułę dekoracji renesansowej, będącą pochodną wpływów introliigatorstwa niemieckiego²⁹.

Kolejne dwa egzemplarze wyzbyte są dat ich sporządzenia. Pierwszy z nich (il. 5a–b) ochrania bazylejski druk wydany w 1531 roku³⁰. Wykonany jest z fazowanych desek bukowych, które pokryto brązową skórą i wyposażono w – niezachowane do dziś – zapięcia mosiężno-skórzane. Również w tym przypadku dekoracja oprawy nawiązuje do formuły niemieckiej kompozycji renesansowej³¹. Zdobienia górnej okładziny zostały opracowane w większości w technice ślepego wycisku, m.in. za pomocą strychnulca, dwóch radełek oraz tłoków literniczych. W górnej oraz dolnej strefie okładziny umieszczono poziome pasy radełkowe, które przedstawiają cztery wydarzenia ze Starego i Nowego Testamentu (Ukrzyżowanie, wywyższenie węża miedzianego, kuszenie Adama i Ewy, Zmartwychwstanie). Pomiędzy tymi pasami wkomponowano ramę ozdobioną radełkiem z półpostaciowymi wyobrażeniami Ludwika Węgierskiego („*LVDOVIC[US]*”), Karola V („*CAROLVS*”) i Ferdynanda I („*FERDIN[ANDUS]*”). Powierzchnię dzielącą poszczególne przedstawienia wypełniają arabeska oraz ramki z napisami identyfikacyjnymi³². Z kolei ramę wewnętrzną udekorowano wspomnianym narzędziem z czterema scenami biblijnymi. Powyżej umieszczono złożony napis odnoszący się do autora oprawionego dzieła: „*PROCOPI[US] CAESARIEN[ISIS]*” (Prokopiusz z Cezarei). Prostokątne zwierciadło zostało pomniejszone poprzez zwielokrotnione wyciski strychnulcowe. Jego centrum zajmuje złożony superekslibris, przedstawiający tarczę z godłem Szreniawa, której towarzyszą, sporządzone dwoma tłokami, złożone motywy floralne.

Kompozycję zdobień dolnej okładziny oprawy opracowano w całości w technice ślepego wycisku, za pomocą strychnulca oraz dwóch zaprezentowanych wyżej radełek, którymi udekorowano większą część jej powierzchni.

Ostatnia, być może najstarsza z opraw (il. 6a–b), odbiega nieco pod względem dekoracyjnym od pozostałych. Zabezpiecza dwa druki opublikowane w 1516 roku w Strasburgu i Bazylei³³. Dzieło zostało wykonane z desek, pokrytych brązową

²⁸ J. Sikorski, *Sculteti (Scholtcze, Schulteti) Aleksander*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 36, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 88–91.

²⁹ Zob. p. 11 niniejszego artykułu.

³⁰ ZNiO, sygn. XVI.F.13.353.

³¹ Zob. p. 11 niniejszego artykułu.

³² Radełka z wizerunkami Ludwika Węgierskiego, Karola V i Ferdynanda I prezentuje np. M. Jarosławiecka-Gąsiorowska (*Ikonografia świecka na oprawach XVI i XVII w.*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1970, t. 6, s. 328–330).

³³ ZNiO, sygn. XVI.Qu.11.790–11.791.

skórą i zaopatrzonych w rzemieńne wiązania zlokalizowane przy dłuższych oraz krótszych krawędziach jego okładzin³⁴. Górną okładzinę oprawy udekorowano w technice ślepego i złożonego wycisku. W jej górnej oraz dolnej strefie wkomponowano złożony napis, wskazujący na zawartość treściową woluminu: „*INSTITV-CIO PRINCIPIS // LVCVBRACIONES*”. W ramie wewnętrznej umieszczono z kolei obiegający ją złożony supereklibris napisowy: „*PETRVS // KMITHA DE VYS// SNYCZE C//APITANEVS P[RE]MISLIEN[SIS]*”³⁵. Kolejną ramę udekorowano radełkiem z rombowym wzorem. Prostokątne zwierciadło wypełnia złożony ornament roślinny.

Kompozycja dolnej okładziny również opiera się na układzie ramowym, który opracowano w całości w technice ślepego wycisku. Układ ten tworzą puste listwy oraz zdobienia wykonane za pomocą dwóch radełek, w tym tego, którym udekorowano górną okładzinę.

Powyższy przegląd opraw, choć obejmuje jedynie wycinek bogatego dygnitarskiego księgozbioru, potwierdza bibliofilskie zamiłowania Kmity. Przejawiały się one w posiadaniu woluminów, których okładziny pokryto zróżnicowanymi formułami kompozycyjnymi. Do pionierskich na rodzimym gruncie rozwiązań dekoracyjnych zaliczyć można z pewnością zdobienia górnej okładziny (typ aldyńsko-grolierowski) bazylejskiego druku z 1530 roku. Pan na Wiśniczu miał ponadto w swym zbiorze egzemplarze opraw, których forma dekoracji odpowiada rozwiązaniom stosowanym przez takich mistrzów krakowskiego intrologatorstwa jak Maciej z Przasnysza czy Stanisław z Białej. Wymienieni rzemieślnicy pracowali dla najznakomitszych miłośników książek tamtego okresu, na czele z prymasami Krzyckim i Drzewickim, biskupem Tomickim, kanclerzem Szydłowieckim, a także Janem Łaskim młodszym. Większość z zaprezentowanych obiektów zdobią wyciski radełek z figuralną dekoracją, na którą składają się m.in., dość typowe dla omawianego okresu, sceny z Pisma Świętego. Warto nadmienić, że narzędziami bardzo zbliżonymi do niektórych ze wspomnianych tłoków posługiwali się intrologatorzy króla Zygmunta Augusta – Jerzy Moeller oraz Mistrz Dawid³⁶. Na uwagę zasługują również supereklibrisy dygnitarza, które podkreślają jego bibliofilskie upodobania.

Niniejsze rozważania, choć stanowią jedynie przyczynek do dalszych badań nad oprawami ksiąg z omawianej biblioteki, pozwalają wysoko ocenić zamiłowania jej właściciela. Kolekcja Kmity nie tylko bowiem wpisywała się w obowiązującą wówczas modę, ale stanowiła też wyznacznik dla dalszych przemian formalno-stylowych polskiego intrologatorstwa XVI wieku.

SŁOWA KLUCZOWE: Piotr Kmita, intrologatorstwo krakowskie, tegumentologia

³⁴ Wolumin ten został poddany gruntownej konserwacji w 2003 roku.

³⁵ Kmita był starostą przemyskim od 1512 r.; zob. H. Kowalska, *op. cit.*, s. 97; zob. też A. Wagner, *Supereklibris polski...*, s. 308.

³⁶ Zob. M. Krynicka, *op. cit.*, il. 16a, 16c, 20b.

MICHAŁ MURASZKO

THE BINDINGS OF PIOTR KMITA'S BOOKS
IN THE COLLECTION OF THE OSSOLIŃSKI
NATIONAL INSTITUTE

SUMMARY

The article presents the bindings of six books which once belonged to the grand crown marshal, governor and voivode of Kraków Piotr Kmita (?-1553). The official collected books, whose covers were bound by various means. His library, aside from representing then-contemporary styles, provided the benchmark for later formal and stylistic developments in 16th-century Polish bookbinding.

KEYWORDS: Piotr Kmita, bookbinding of Kraków, tegumentology

1a–b. Oprawa z księgozbioru Piotra Kmity (górną i dolną okładziną), intro-
ligator anonimowy, Małopolska (?), 1535 r.; ZNiO, sygn. XVI.O.9488–9491

2a-b. Oprawa z księgozbioru Piotra Kmity (górną i dolną okładziną), introligator anonimowy, Kraków (?), 1540 r.; ZNiO, sygn. XVI.F.13.494

3a-b. Oprawa z księgozbioru Piotra Kmity (górną i dolną okładziną), introligator anonimowy, Kraków, 1542 r.; ZNiO, sygn. XVI.F.13.309

4a-b. Oprawa z księgozbioru Piotra Kmity (górną i dolną okładziną), introligator anonimowy, Kraków (?), 1546 r.; ZNiO, sygn. XVI.F.4.580

5a-b. Oprawa z księgozbioru Piotra Kmity (górną i dolną okładziną), introligator anonimowy, Małopolska, po 1531 r.; ZNiO, sygn. XVI.F.13.353

6a-b. Oprawa z księgozbioru Piotra Kmity (górną i dolną okładziną), introligator anonimowy, Małopolska (?), po 1516 r.; ZNiO, sygn. XVI. Qu.11.790-11.791

